ՂԱՐԱԲԱՂԸ՝ ԳՅՈՒԼԻՍՏԱՆԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՉԼՈՒԾՎԱԾ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ՇԱՐՔՈՒՄ[1]

Նելլի Բաղդասարյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ԱրՊՀ

Բանալի բառեր՝ *Ղարաբաղ, ռուս-պարսկական պատերազմ, Գյուլիստանի պայմանագիր, Ա. Երմոլով, Ա. Վելյամինով, Աբբաս-Միրզա, Վրաստան, տարածք, շահարկում, «գործարք»:*

Համաշխարհային պատմության փորձը ցույց է տալիս, որ ազդեցության գոտիների, տարածքների համար մղվող պատերազմների արդյունքում ստեղծված իրավիճակը ոչ միշտ է բավարարում կողմերին, ուստի նոր պատերազմի անհրաժեշտություն է առաջանում: 19-րդ դարասկզբին բռնկված և գրեթե մեկ տասնամյակ տևած ռուս-պարսկական պատերազմը, այսպես կոչված, «անավարտ» պատերազմի օրինակ էր:

1813 թ. հոկտեմբերի 1-ին կնքված 50-օրյա զինադադարով իր ավարտին է մոտենում ռուս-պարսկական 1804-1813 թթ. պատերազմը: 1813թ. հոկտեմբերի 12-ին Ղարաբաղի Գյուլիստան բերդավանում կնքված ռուս-պարսկական պայմանագիրը նշանավորում է ռուսական զենքի փայլուն հաղթանակը: Ռուսաստանի կողմից պայմանագիրը ստորագրում է Վրաստանում և Կովկասում գտնվող ռուսական զորքերի գլխավոր հրամանատար գեներալ-լեյտենանտ Ն. Ռտիշչևը, Պարսկաստանի կողմից՝ Միրզա Աբդուլ Հասան խանը: Պայմանագիրը կնքած կողմերից յուրաքանչյուրը պարտավորվում էր հավատարիմ մնալ «Status quo ad presentem» սկզբունքին, «այսինքն՝ որպեսզի յուրաքանչյուր կողմի տիրապետության տակ մնան այն հողերը, խանություններն ու տիրակալությունները, որոնք ներկայումս գտնվում են նրանց կատարյալ իշխանության ներքո»: Պայմանագրի 3-րդ հոդվածով. «Նորին շահական մեծությունը իբրև ապացույց Նորին Մեծության Ամենայն ռուսաց կայսեր նկատմամբ իր տածած անկեղծ բարեկամության, սրանով հանդիսավոր կերպով ինչպես իր կողմից, այնպես էլ Պարսկական գահի բարձր ժառանգների կողմից, որպես Ռուսաստանյան կայսրությանը պատկանող սեփականություն է ճանաչում Ղարաբաղի և Գյանջայի խանությունները, որոնք ներկայումս վերածվել են Ելիզավետպոլյան անունը կրող նա-

[1] *Հոդվածը ընդունված է 16.12.14.*

հանգի, ինչպես նաև Շեքիի, Շիրվանի, Դերբենտի, Ղուբայի, Բաքվի, և Թալիշի խանությունները, սույն խանության այն հողերի հետ, որոնք այժմ գտնվում են Ռուսաստանյան կայսրության իշխանության տակ:

Ընդ որում, ամբողջ Դաղստանը, Վրաստանը Շորագյալի նահանգով, Իմերեթիան, Գուրիան, Մինգրելիան և Աբխազիան, հավասարապես այն տիրույթներն ու հողերը, որոնք գտնվում են այժմ որոշված սահմանի և կովկասյան գծի միջև՝ այս վերջինին և Կասպից ծովին հարող երկրներով ու ժողովուրդներով»[1]:

Գյուլիստանի պայմանագիրը խուճապ առաջացրեց անգլիական և թուրքական կառավարող շրջաններում: Կուլիսների հետևում ընթացող քննարկումներից հետո Անգլիայի դրդմամբ Ռուսաստանում գտնվող պարսկական դեսպան Միրզա Աբդուլ Հասան խանը 1816 թ. կիսավերջնագրային ձևով դիմեց ռուսական կառավարությանը՝ առաջարկելով «ավելի մանրամասն պայմանագիր» կնքել և շահին վերադարձնել այն խանությունները, որոնք Ռուսաստանին էին զիջվել Գյուլիստանի պայմանագրով: Առաջարկությունն իր պաշտպանությունը գտավ նաև անգլիական դեսպան Կատկարտի կողմից, սակայն կտրականապես մերժվեց Ռուսաստանի արտաքին գործերի մինիստրության կառավարիչ Կ. Նեսելրոդեի կողմից: Սակայն պարսկական կողմի տարածքային նկրտումները շարունակվեցին նաև հետագա տարիներին:

Փաստորեն, ռուս-պարսկական պատերազմը և Գյուլիստանի պայմանագիրը ոչ միայն վերջ չտվեցին սահմանային վեճերին, այլև ավելի բորբոքեցին երկու երկրների միջպետական հարաբերությունները: Սահմանային տարաձայնությունների շարքում բազմիցս շահարկվում էր որոշ տարածքների, այդ թվում՝ Ղարաբաղի՝ Պարսկաստանին վերադարձման հարցը[2]:

1816 թ. հուլիսի 29-ին, Վրաստանի ռուսական զորքերի գլխավոր հրամանատար գեներալ Ա. Երմոլովին ուղղված հրահանգում Ալեքսանդր 1-ինը նշում էր, որ պարսիկները պահանջել են վերադարձնել գրաված բոլոր տարածքները կամ իրենց զիջել որոշ մարզեր՝ դրամական փոխհատուցման դիմաց. «...Պարսկական արքունիքի ցանկությունները բոլոր առումներով կբավարարվեն, եթե մեր գրաված տարածքներից ետ վերա-

[1] *Ազատյան Հ., Բախտորոշ պայմանագրեր, Երևան, 2002, էջ 26-31:*
[2] *Иоаннисян А., Присоединение Закавказья к России и международные отношения в начале XIX столетия, Ереван, 1958, с. 427.*

դարձնենք Թալիշի, Ղարաբաղի և Գանձակի խանությունները»[1]: Նրա խոսքերով՝ «հնարավոր չէ՞ արդյոք Թալիշի և Ղարաբաղի խանություններով միջոցներ գտնել պարսիկներին բավարարելու համար՝ անցկացնելով նոր սահմանագիծ»: Կայսրն ավելացնում էր՝ «Կասկած չկա, որ առավել շահավետ կլիներ մեր կողմից Արաքսի այն կողմում ձեռք բերված հողերը փոխանակել Երևանի և Նախիջևանի հետ, սակայն իմանալով, թե ինչպիսի համառությամբ էր հրաժարվում այդ տիրույթների զիջումից չի կարելի հույս ունենալ, որ նա դրան կհամաձայնի...»[2]:

Իր հերթին պարսիկների հետ վիճելի հարցերը կարգավորելու և բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատելու համար Կովկաս ուղարկված՝ անսահմանափակ իրավասություններով լիազորված գեներալ Ա. Երմոլովը վճռում է՝ պարսիկները ժամանակի ընթացքում պետք է ընդունեն Արաքսի և ռուսական տարածքների միջև ընկած հողերի կորուստը[3]:

Բնականաբար, պաշտոնական շրջանակներում շրջանառվող այս շշուկները չէին կարող հասու չլինել ազատագրված տարածքների ժողովուրդներին: Ռուսաստանի հովանու տակ գտնվող ժողովուրդների անհանգստությունը փարատելու համար կայսեր անունից Ա. Երմոլովը 1817 թ. օգոստոսի 15-ին դիմում է Դաղստանի, Շիրվանի, Ղարաբաղի, Շաքիի, Թալիշի բնակչությանը և բոլոր այն ժողովուրդներին, որոնք գտնվում էին Ռուսաստանի հովանու տակ. «Ես ձեզ մեր Մեծ կայսեր անունից հավաստիացնում եմ, որ ոչ միայն շրջաններ, այլև ոչ մի թիզ հող նա չի զիջում պարսկական շահին, և մեր սահմանները չեն փոփոխվի...»[4]:

Հանդես գալով կայսեր անունից՝ իրականում՝ Ա. Երմոլովն արտահայտել էր իր կարծիքը սահմանների վերաբերյալ: Ասվածն ապացուցում է ևս մեկ փաստաթուղթ՝ գեներալ Ա. Վելյամինովի զեկույցը գեներալ Ա. Երմոլովին՝ թվագրված 1818 թ. հուլիսի 22: Փաստաթղթում Վելյամինովը հայտնում է Երմոլովին, որ Ալեքսանդր 1-ինը, լավ ծանոթ չլինելով տեղանքին, հարցրել է Վելյամինովին՝ Ղարաբաղի կամ որևէ այլ վայրի՝ Պարսկաստանին զիջման նպատակահարմարության մասին: Վելյամինովն այս հարցում համակարծիք լինելով Երմոլովին՝ գտնում էր, որ

---

[1] *АКАК, т. VI, ч. II, Тифлис, 1875, док. 267, с. 122.*
[2] *Присоединение Восточной Армении к России, сборник документов, т.II (1814-1830), Ереван, 1978, с. 23.*
[3] *ՀԱԱ., ֆ. 151, ց. 1, գ. 23, թ. 25։*
[4] *АКАК, т. VI, ч. II, док. 312, с. 162.*

Ղարաբաղի զիջումը Պարսկաստանին կնշանակեր նրա հետ մեկտեղ զիջել նաև Թիֆլիսը, ինչն անհեռանկարային է[1]:

Ղարաբաղի տարածքը շարունակում էր շահարկումների առարկա մնալ նաև հետագայում: 1819 թ. հոկտեմբերի 18-ին գեներալ Ա. Երմոլովը կոմս Կ. Նեսելրոդեին ուղղված իր նամակում գրել է. «Աբբաս-Միրզան մտածում է Ղարաբաղը ետ վերադարձնել և կարծում է, որ կստիպի համաձայնել դրան՝ սպառնալով լեռնային ժողովուրդների հուզումներով, որոնց նա շարունակում էր կերակրել փողերով»[2]:

Աբբաս-Միրզայի կողմից Ղարաբաղի վերադարձման ձգտումն այնքան մեծ էր, որ հարուցել էր Ա. Երմոլովի հեգնանքը: 1820 թ. ապրիլի 13-ին կոմս Կ. Նեսելրոդեին ուղղված իր հերթական նամակում նա գրել է. «Աբբաս-Միրզան, չբավարարվելով պայմանագրի հետևանքներով..., ցանկանում է վերադարձնել Ղարաբաղի շրջանը: Այս ցանկությունն այնքան մեծ է, որ նա երազում է դրան հասնել Անգլիայի «կախարդական» ազդեցությամբ և սպասում է Միրզա Աբդուլ Հասան խանի վերադարձին»[3]:

Ղարաբաղի և մի քանի այլ տարածքների զիջման «գործարքը» չկայացավ՝ շնորհիվ այս գործում շահագրգիռ կողմի՝ Ա. Երմոլովի: Ավելին՝ Ա. Երմոլովը միջոցներ էր ձեռնարկում՝ պատերազմի հետևանքով հեռացած հայերի վերադարձը Ղարաբաղ խրախուսելու համար[4]:

Այսպիսով՝ Գյուլիստանի պայմանագիրը մասամբ միայն վերջ դրեց Ռուսաստանի և Պարսկաստանի միջև տարածքային վեճերին, Վ. Պոտտոյի խոսքերով՝ «Գյուլիստանի պայմանագիրը միայն զինադադար էր, լռությունը՝ խաբուսիկ և ավետաբերն էր ռազմական նոր փոթորիկների»[5]: 1826-1828 թթ. բռնկված ռուս-պարսկական պատերազմը կոչված էր վերջ դնելու ռուս-պարսկական հակասություններին:

---

[1] *АКАК, т. VI, ч. II, док. 364, с. 194.*
[2] *АКАК, т. VI, ч. II, док. 402, с. 218.*
[3] *АКАК, т. VI, ч. II, док. 419, с. 228.*
[4] *Գալոյան Գ., Հայաստանը մեծ տերությունների աշխարհակալական առճակատումներում (XVI դարից մինչև 1917 թ.), Երևան, 2004, էջ 168:*
[5] *Հովհաննիսյան Հ., Հայագիտությունը Ռուսաստանում (պատմագիտություն, XIX դար), Երևան, 2004, էջ 183:*

Ամփոփում

1813 թ. հոկտեմբերի 12-ին Ղարաբաղի Գյուլիստան բերդավանում կնքված պայմանագրով ավարտվում է ռուս-պարսկական պատերազմը: Գյուլիստանի պայմանագիրը ոչ միայն վերջ չտվեց սահմանային վեճերին, այլև ավելի բորբոքեց երկու երկրների միջպետական հարաբերությունները: Սահմանային տարածայնությունների շարքում բազմիցս շահարկվում էր որոշ տարածքների, այդ թվում՝ Ղարաբաղի՝ Պարսկաստանին վերադարձման հարցը: Ղարաբաղի և մի քանի այլ տարածքների զիջման «գործարքը» չկայացավ՝ շնորհիվ այս գործում շահագրգիռ կողմի՝ Ա. Երմոլովի:

Карабах среди нерешенных территориальных споров Гюлистанского договора

Нелли Багдасарян

Резюме

Ключевые слова: *Карабах, русско-персидская война, Гюлистанский договор, А. Ермолов, Аббас Мирза, Грузия, В. Мадатов, территориальные споры, «сделка», спекуляция.*

Гюлистанский договор, подписанный 12-ого октября 1813 года, не решает русско-персидские территориальные конфликты, не положил конец пограничным спорам, более того, межгосударственные отношения двух стран накалились. В числе пограничных споров спекулировался вопрос возврата некоторых территорий, в том числе Карабаха, Персии. «Сделка» уступки Карабаха и некоторых других территорий не состоялась благодаря заинтересованному лицу в этом вопросе А. Ермолову.Статья разъясняет спекуляции, касающиеся территории Карабаха.

Karabagh among the Unresolved Border Disputes of the Treaty of Gulistan

Nelly Baghdasaryan

Summary

Key words: *Karabagh, Russo-Persian war, Treaty of Gulistan, “Status quo ad presentem”, A. Ermolov, Abbas Mirza, Georgia, V. Madatov, speculate, territory, disputes, "bargain".*

The Treaty of Gulistan, signed on 12 October, 1813 doesn't solve the Russo-Persian borderline conflicts. The Treaty of Gulistan didn’t put an end to border disputes, moreover, interstate relationships between the two countries strained. Among frontier disputes the issue of restituting some territories, including Karabagh, to Persia was speculated. The "bargain" of ceding Karabagh and several other territories was miscarried thanks to the concerned body in this process A. Ermolov.